

El pessebrisme a Catalunya: punts forts i debilitats

Jordi Montlló Bolart
Col·lectiu El Bou i La Mula

L'article presenta una reflexió sobre el que ha estat i és ara el pessebrisme, el qual té una vasta i extensa tradició reflectida documentalment i testimoniada per diversos autors. A hores d'ara és important iniciar una àmplia reflexió sobre tot el que significa el fenomen del pessebrisme en la societat catalana i, potser, seria necessari crear nous instruments per difondre tot allò que s'hi relaciona.

The article reflects on the past and present making of Christmas manger scenes, which have a vast and extensive tradition reflected in documents and testified to by many authors. At present it is important to open up an ample discussion on what the phenomenon of manger scenes means in Catalan society and, perhaps, to create new means of divulging the knowledge of this tradition.

«En lloc d'entendre el patrimoni etnològic únicament com un element amb un alt valor de símbol, gairebé sagrat, des de la seva condició de dipositari o testimoni de determinades essències de l'existència de la col·lectivitat, i per tant, necessitat principalment de conservació i de preservació davant de qualsevol manipulació que posi en perill la seva suposada pureza, cal optar decididament per valorar aquest patrimoni com un recurs en mans de la col·lectivitat, al servei del seu desenvolupament social i econòmic». Maltas i Bover (1997)

Quan parlem de pessebrisme a Catalunya ho estem fent d'una tradició amb una llarga trajectòria i en què participen un bon nombre de protagonistes. El pessebrisme, al nostre país, té una vasta i extensa tradició reflectida documentalment i testimoniada per diversos autors. Parlar de pessebrisme vol dir, també, parlar d'un esdeveniment social molt arrelat, que abasta l'entramat ciutadà des del nucli familiar a grups diversos: escoles, centres d'espai, parròquies, comerços, entitats... L'origen del pessebrisme a Catalunya es perd segles enrere, vingut des de Nàpols per influència de la cort de Carles III i imitat primerament per cortesans i nobles i després per les capes socials més desprotegides. Però des d'aquells primers moments fins a l'actualitat, ha patit un seguit de transformacions de la mà de la mateixa societat, que l'ha adoptat com a manifestació pròpia, i que en cada època hi ha inserit uns elements distintius, propis del moment.

La idiosincràsia de la societat catalana ha generat, a més, un gran nombre d'associacions locals dedicades a la construcció de pesse-

bres, exposicions, concursos i moltes altres activitats que se centren en el període nadalenc. Per tant, quan ens referim o parlem de pessebrisme no volem dir únicament parlar de la tradició de fer el pessebre a casa, no es tracta d'un fet mecànic i instintiu que reproduïm un any rere l'altre. Això reflectiria una visió reduccionista i simplificada d'un fet arrelat en la població. Aquesta ingent activitat ha produït un ric patrimoni cultural etnològic. Al seu voltant s'han generat un seguit de sinèrgies que l'han convertit en un element identitari de la nostra societat i ha contribuït a l'enriquiment cultural de Catalunya. El patrimoni pessebrístic és tan extens i vast com la seva pròpia història. La primigènia intenció de fer el pessebre com una mostra de devoció popular religiosa ha transcendit, i ha evolucionat cap a un gest polièdric, que no es pot explicar des d'una sola perspectiva. Com diu Cardús (1997: 313): "... per la seva pròpia naturalesa, es fa gairebé impossible de conèixer-ne els contorns precisos, la seva vitalitat, la seva actualitat i potencialitats futures." Aquesta peculiaritat facilitaria visions parcials o distorsionades d'una realitat tan complexa. Tot i tractar-se d'un fet tan extens no hi ha un autèntic debat pessebrístic, no es troba una plataforma oberta de diàleg. L'únic punt de referència es genera des de l'associacionisme, que a Catalunya és una realitat continuada des del 1917 (Dresaire, 1998). Però l'associacionisme ha de superar unes dificultats pròpies, a les quals necessita dedicar uns esforços extraordinaris. Amb la creació de la Federació

Catalana de Pessebristes s'ha incrementat aquest diàleg, que no deixa de ser un punt de referència parcial, un costat d'aquest políedre que és el pessebrisme a Catalunya i que ha acabat desbordada per les mateixes problemàtiques quotidianes de funcionament, i s'ha convertit en una associació "gran".

Amb tot això, el que volem manifestar és la necessitat d'ampliar el debat a l'entorn del pessebrisme, ja que considerem que no és un fet de folklore arnat, sinó quelcom que ajuda a definir unes identitats dins una societat dinàmica i viva. El pessebrisme és una manifestació social molt important que se sustenta sobre cinc elements clau:

1. És un fet "cultural" (històric, artístic i antropològic) amb vuit segles de tradició. Vuit-cents anys que el converteixen en una de les tradicions més antigues del nostre entorn cultural. Durant aquest temps s'ha manifestat de maneres

El pessebrisme ha esdevingut un dels motius que ha propiciat un més gran moviment associacionista a Catalunya. Gravat popular de mitjan segle XIX.

Atesa la llarga tradició del pessebrisme a Catalunya, solament una voluntat de crear un diàleg més àgil i creatiu entre tradició i modernitat, permetrà a aquesta activitat cercar noves maneres d'adaptar-se a la realitat del segle XXI. Pessebre procedent de Llatinoamèrica.

diverses i ha anat evolucionant fins adoptar les formes que coneixem en l'actualitat, però quan més retrocedim menys informació tenim, i en continuem perdent a diari sense adonar-nos-en.

2. No és una manifestació local. Trobem els inicis a Itàlia, però ràpidament s'estenen per tot el món catòlic, i assoleix una gran importància i desenvolupament en l'Europa de l'arc mediterrani, on s'adapta i pren signes propis d'identitat segons el substrat cultural que troba. Igualment viatja al "Nou Món" i allà on vagin missioners, creant noves formes artístiques i una gran riquesa iconogràfica.

3. És un esdeveniment social, immers en totes les capes i estrats

de la nostra societat; que fluctua segons la conjuntura sociopolítica però que és constant. Mobilitza tot un vast conglomerat social: entitats, associacions, parròquies, centres d'esplai i famílies que fan el pessebre a casa o que visiten exposicions, trobades en concursos, aplecs, a la plaça del poble, en el pessebre de muntanya...

4. S'ha format, al llarg de tota aquesta extensa història, un valuós patrimoni etnogràfic de gran transcendència. El pessebre està ple de referències a una cosmogonia popular del món, de manera que barreja elements reals i imaginaris, religiosos i pagans.... "Fer el pessebre" és l'eix al voltant del qual s'han generat inèrcies dependents: figuraires i altres artesans i alguns grans artistes provinents de l'escultura; mercats i fires; esdeveniments socials com els pessebres de muntanya i aplecs, el fet quasi litúrgic d'anar a veure exposicions en un dia determinat, les pròpies associacions, les diferents escoles d'estil, etc.

5. És un element viu a la societat actual que continua generant esforços i relacions socials susceptibles de ser analitzades i en contínu transformació; fet que no impedeix que molts elements de patrimoni moble i també documental i intangible es vagin perdent irremissiblement a causa d'una manca d'actuacions sobre el tema.

Si aquests elements que hem vist poden configurar un estatus tan important per al pessebrisme, com es pot explicar la situació precària, des del punt de vista etnogràfic i patrimonial, tractant-se d'una manifestació tan popular?

Encara és més sorprenent si ho comparem amb altres manifestacions tradicionals. Això sí, menys complexes i més tipificades. Només ho podem explicar si considerem que pesen més els aspectes negatius que els positius. En l'actualitat hi ha una sèrie d'handicaps que presenten una imatge esbiaixada del pessebrisme:

1. La pròpia transformació de la societat. Quaranta anys de conjuntura marcada pel nacionalcatolicisme, que va crear una realitat deformada per una oficialitat en què es definia la societat espanyola com a catòlica, apostòlica i romana. Un cop deslliurats d'aquest embolcall, tota manifestació religiosa ha patit un procés de moviment pendular, com tantes altres manifestacions socials, que l'han situat en una posició delicada. Com explica Salvador Cardús (1997:315): "la societat en general ha relegat la religió a un paper secundari, sovint marginal, de manera que la cultura general ha acabat desatenent la cultura religiosa. Avui dia, predomina una incultura religiosa impressionant, fruit d'un trencament de la tradició cristiana acceleradíssim."

2. La mateixa Església, en general, sobretot a partir del Concili Vaticà II, ha estat més aviat recelosa de les manifestacions de religiositat popular. Moltes manifestacions d'aquest tipus es van deixar de fer a partir de finals dels seixanta i setanta. Sobretot en els llocs considerats més "progressistes" de l'Església. Si en moltes parròquies es va mantenir o hi havia algun pessebre s'hauria de buscar el motiu en algun element

aïllat, com interessos personals o grups d'esplai. Fins i tot, moltes associacions nascudes els anys quaranta de l'Acció Catòlica, perden el contacte real amb la parròquia, que n'era, si més no, teòricament l'entitat protectora. Cardús (1997:316) en la seva ponència, reclama que l'Església torni a interessar-se pel pessebrisme com un recurs pedagògic i catequètic de primer ordre.

3. Les mateixes associacions de pessebristes neixen dins una conjuntura que, com s'ha dit en el punt primer ha canviat totalment. El costum establert durant molts anys de funcionament i l'estabilitat (teòrica) de la societat no va propiciar una autocrítica constructiva que plantejés nous reptes i necessitats. Amb el canvi conjuntural moltes d'aquestes associacions s'han mantingut amb plantejaments propis d'una estructura social que ja no existeix. Això ha provocat l'estancament, la crisi i en alguns casos la desaparició de les associacions o de bona part de les activitats que realitzaven. Un dels principals problemes d'aquestes associacions és la pròpia organització, el finançament i l'entrada de recursos humans. Però com diu Palomar (1995): "La dinamització no és només una acció de propaganda. Aconseguir que la gent s'apropi al local de l'entitat és un objectiu, però no pas un fi per si mateix (...). Anar a la seu de l'associació i trobar-se amb un filtratge semblant al d'una depuradora, que creï dificultats a la gent per expressar les pròpies inquietuds, amb una entitat on tot està dat i beneït, les decisions ja estan preses i es coneix el nom dels qui o les

qui les executaran, porta al desengany (...) És la pròpia dinàmica tancada de l'entitat la que bloqueja l'acció present o n'hipoteca la futura».

4. Una visió tipificada i obsoleta del pessebre, deixant de banda el foment d'altres aspectes igualment enriquidors del pessebre, com per exemple els seus valors educatius, no només religiosos. També comparteix valors de voluntariat, treball en equip, autoexigència... (BENAVENT:1997). També l'aspecte artístic ha estat maltractat, ja que s'han volgut donar massa receptes unificadores i per tant empobridores d'un fet que cada artista ha d'expressar d'una manera pròpia i individual.

5. Un altre handicap, molt propi del pessebrisme, és l'estacionalitat pública de l'esdeveniment, que se centra en el període nadalenc, que actualment podem centrar entre la Puríssima i Reis. Aquesta temporalitat és de cara enfora, és clar: els constructors de pessebres, sobretot els que treballen en associacions es passen set o vuit mesos l'any treballant-hi. Però el "consum" pessebrista –pensar en el pessebre, comprar les figures, el suro o la molsa, fer-lo a casa o visitar les exposicions– és un fet molt aïllat en el temps. És més, a partir del dia 6 de gener la gran majoria de la gent s'oblida que encara hi ha exposicions que es poden visitar i es demunten els pessebres de les cases, quan abans es mantenien fins a la Candelera (el 2 de febrer).

Fins ara totes les iniciatives vinculades a la difusió o recerca del fet pessebrístic han estat aïllades i sense continuïtat; el pessebrisme

continua sent un orfe, sense cap institució forta al darrere que l'avalí. El debat provocat dins el II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana, amb una excel·lent ponència de Salvador Cardús, no va representar cap canvi significatiu en el posterior desenvolupament del món pessebrístic. És més, el posterior debat va suposar un empobriment dels plantejaments inicials, centrant-se de vegades en qüestions de minúscula transcendència. Sovint també es fan congressos organitzats per les associacions, però es fan a partir de plantejaments més semblants a aplecs que a una voluntat oberta, dialogant i d'exposar resultats de recerca.

El fet que les associacions siguin el principal reflex del pessebrisme no seria tan greu si hi hagués un contrapunt fort, però malauradament no és així. Per entendre millor la problemàtica associativa us convidem a revisar la ponència de Salvador Cardús (1997), en la qual dóna algunes claus importants per a la reflexió.

Pel que fa a la recerca, no hi ha cap institució que endegui programes adreçats a objectius científics. Només trobem casos aïllats, com un estudi realitzat per Albert Dresseire (1998), subvencionat pel llavors Centre de Documentació i Recerca de la Cultura Tradicional i Popular de Catalunya. En la presentació del treball ja s'explica una de les mancances que encara patim: "A l'hora de plantejar tots aquests projectes es va poder observar la poca documentació existent sobre la història del pessebrisme a Catalunya". Els objectius que es van determinar eren bàsica-

Bibliografia

AMADES, Joan (1959) *El pessebre*. Barcelona: (Aedos).

BENAVENT I VALLÈS, Enric (1996). "Difusió del pessebrisme". A: *II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana*. Comunicacions. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 355 - 358.

ment dos: "D'una banda recollir dades per anar tenint una visió general i objectiva del pessebrisme català [...]. El segon objectiu a cobrir era dotar els redactors del projecte museogràfic del Museu del Pessebre de Catalunya d'una base documental, tan sistemàtica com fos possible, sobre la història del pessebrisme a casa nostra." Tot i l'abast de l'estudi, el mateix autor ja ens adverteix: "Hi ha molts temes que queden oberts, i això és degut a la immensitat del camp que es pretenia estudiar". Que el llibre de Joan Amades (1959) hagi de ser el referent ja ens indica que alguna cosa no rutlla.

Aquests camps continuen oberts i no s'hi veu cap sortida. Des de la Federació Catalana de Pessebristes s'està reclamant, i ja fa anys, la creació del Museu del Pessebre de Catalunya (Montlló, 1997). Actualment s'ha creat el Consorci del Museu, amb la voluntat ferma i decidida de tirar-ho endavant. El projecte museològic que s'ha presentat (Montlló i Dresaire, 1996) planteja una institució viva, dinàmica, moderna i generadora de noves sinèrgies, i crea un seguit de programes de recerca, documentació, foment i difusió que no es poden entendre dins el concepte de museu local portat exclusivament per les bones intencions. Cal que el Museu sigui una institució professional vinculada a la museografia del país de la forma més adequada possible i pels camins més directes, amb la intervenció de l'administració pública. Es podria tractar d'un museu d'interès nacional, ja que de moment no pot ser secció del no creat Museu Nacional d'Etnologia, i no sabem si

ho serà mai, però vist el que està passant amb altres institucions similars amb molta més història al darrere, veiem un futur negre. Malgrat que ens titllin de pessimisme o derrotisme. La manca d'una política museològica planificadora des de l'àmbit general de Catalunya i les picabaralles institucionals pròpies d'aquí, no ajuden a discernir un esdevenidor convincent.

Tot i així, pensem que la creació d'aquest museu no només ha de ser de vital importància per contribuir a desenvolupar el pessebrisme i els seus vessants culturals: perquè no ens trobem que en un futur desapareguin tots els figuraires, per no haver de continuar lamentant la pèrdua de patrimoni documental escrit, oral... Perquè hi hagi un lloc on es faci una difusió en tots els àmbits, i s'alliberi les associacions de tasques que les escanyen i que es puguin centrar en les seves exposicions locals, tan importants per fer que el pessebre arribi a tothom. Seria important per crear una dinàmica continuada de diàleg, debat i trobada. Seria necessari per crear un centre de documentació i de recursos, bibliogràfics, documentals, gràfics, que joves, estudiants, jubilats, mestres i tothom, tinguin com a referència per a les seves necessitats de consulta. Seria vital per generar, a partir de programes de col·laboració propis o externs, activitats per estendre l'abast del pessebrisme a tots els àmbits.

CARDÚS I ROS, Salvador (1997). "Desafiaments actuals de l'associacionisme pessebrístic: anàlisi i propostes". A: *II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana*. Ponència d'àmbit. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 313-318.

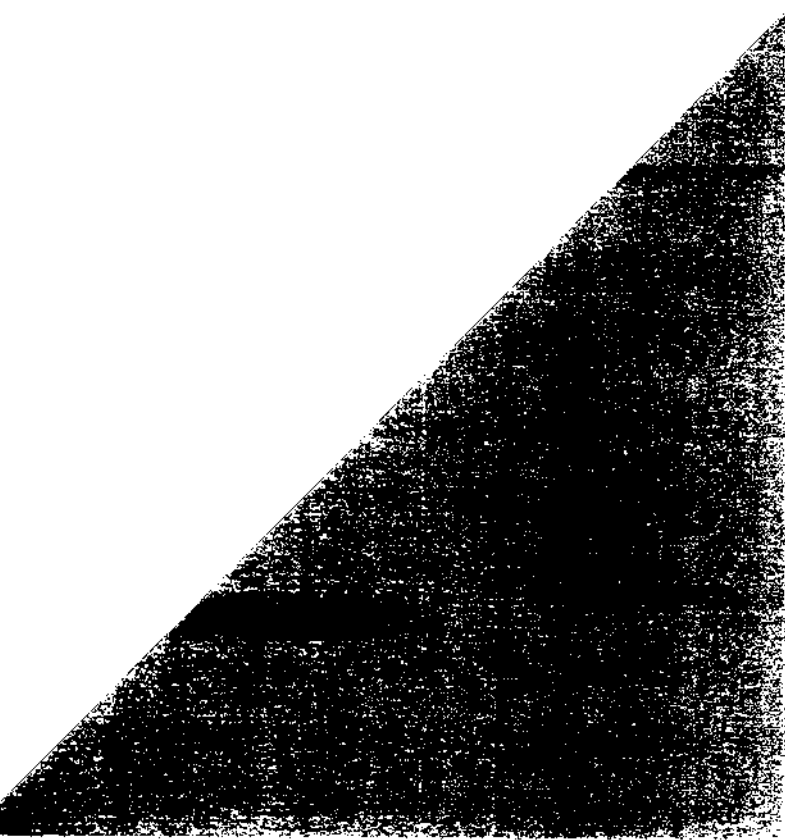
DRESAIRE I GAUDÍ, Albert (1998) *Notes sobre el pessebrisme a Catalunya (En els 10 anys de la Federació Catalana de Pessebristes)*. Castellar del Vallès: Federació Catalana de Pessebristes.

MATAS I BALAGUER, Josep; BOVER I PAGESPETIT, Andreu (1997). "Valorització del patrimoni cultural". A: *II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana*. Ponència marc. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 19-28.

MONTLLÓ BOLART, Jordi (1996). "El marc contextual del projecte del Museu del Pessebre de Catalunya". A: *II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana*. Comunicacions. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 353 - 355.

MONTLLÓ, Jordi i DRESAIRE, Albert (1996) *Projecte Museològic del Museu del Pessebre de Catalunya*. Inèdit

PALOMAR I ABADIA, Salvador (1997) "Dinamitzar i que no es noti". A: *II Congrés de Cultura Popular i Tradicional Catalana*. Ponència marc. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, p. 29-38.

La Revista d'Etnologia de Catalunya (REC) va néixer amb l'esperit d'esdevenir una tribuna oberta als estudiosos de l'etnologia catalana i disciplines afins preocupades per l'anàlisi sociocultural; a la vegada, esdevé una eina per donar difusió a les activitats de recerca etnològica, com també d'altres, que impulsa el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana (CPCPTC) del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

L'any 2002 es van celebrar els deu anys del naixement de la REC i des de l'edició del seu primer volum, el juliol de 1992, la investigació en l'àmbit de l'antropologia i de l'etnologia catalanes ha tingut un creixement significatiu, especialment a partir del 1994 quan el CPCPTC inicià l'Institut d'Estudis i Recerca Etnològica de Catalunya (IPEC) que, amb els anys, està esdevenint una de les eines més útils per estimular la recerca etnològica, tant en els seus aspectes més analítics com també en els de caràcter documental. En aquest sentit, donada la importància de les investigacions fetes per tots els grups de recerca integrats en l'IPEC i amb el clar objectiu de facilitar més aquests treballs, la REC, a partir d'aquest volum, inicia una nova secció que acollirà i presentarà la dinàmica, de tot ordre, generada en l'àmbit de l'IPEC. D'aquesta manera i juntament amb la col·lecció "Temes d'Etnologia de Catalunya", patrocinada també pel CPCPTC, la recerca etnològica a Catalunya guanya nous espais de visibilitat, intercanvi i coneixement.

REVISTA
d'ETNOLOGIA
DE CATALUNYA

del patrimoni etnològic de Catalunya